

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 151-160

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 151-160

УДК: 327:061.1 ЄС (477)

© Наталія Попова¹

Кризові тенденції розвитку Європейського Союзу на сучасному етапі та їх вплив на відносини Україна – ЄС

У пропонованій статті досліджуються особливості розвитку Європейського Союзу на сучасному етапі, виклики та проблеми, які постають перед ЄС. Зокрема, аналізуються кризові тенденції у таких сферах, як економіка, міграційна політика, безпека. Також розглядається питання щодо зростання популярності євроскептицизму. Визначається можливий вплив процесів, що відбуваються в Європейському Союзі, на подальший розвиток відносин між Україною та ЄС.

Ключові слова

Європейський Союз (ЄС), Україна, міграційна криза, євроскептицизм, Brexit, російсько-український конфлікт.

Contemporary Crisis Trends in European Union's Development and Their Influence on Ukraine – EU Relations

The European Union is currently facing multiple crises and challenges, the future shape and character of the Union are being increasingly questioned. The processes occurring in the EU have direct impact on its external relations with other countries. The aim of the article is to analyse the contemporary peculiarities and problems of European Union's development and its impact on further relations between Ukraine and the EU. It argues that the crises management has become a new daily reality for Europe since 2009. Further, the article briefly examines the most significant crisis trends in the EU: economic problems, migration crisis, Euroscepticism, security challenges, Brexit. The latter is considered from two perspectives: as the first step to EU's disintegration and as the chance to rethink the European project. Economic problems as Euro crisis, debt crisis, unemployment are discussed and the main measures for their solving are outlined. The origins, scale and consequences of migration crisis for the EU are determined in the article. The next analyzed problem is the rise of Euroscepticism in the EU, the most influential eurosceptic parties in different EU-countries are named. Key security challenges for the EU with the emphasis on the Russian aggression in eastern Ukraine are examined at the end of the article. As the result of analysis it is concluded that the contemporary problems of the EU have mainly negative impact on the development of the Ukraine-EU relations and its future strongly depends on that, how and when the European Union will overcome all effects of recent crises.

Keywords

European Union (EU), Ukraine, migration crisis, Euroscepticism, Brexit, Russian-Ukrainian conflict.

Постановка наукової проблеми та її значення. Європейська інтеграція проголошена ключовим пріоритетом зовнішньої політики України. Попри всі труднощі і суперечності нинішнього розвитку нашої держави, «європейська ідея» є чинником, який може об'єднати політичні еліти і українське суспільство та сприяти проведенню реформ. Перспективи європейської інтеграції України нині здебільшого оцінюються за наслідками успішності внутрішніх перетворень. Втім, питання не тільки в готовності України до інтеграції та часі, який їй знадобиться для досягнення відповідних критеріїв. Європейський Союз зараз також зіткнувся з новими викликами та випробуваннями і перебуває на стадії кризових трансформацій, в тому числі під впливом російсько-українського конфлікту. Динамічні зміни, які відбуваються на європейському континенті (зокрема, вступ у дію з 1 грудня 2009 р. Лісабонського договору, вплив світової фінансово-

¹ Аспірантка кафедри міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, Email: natalka1992ua@ukr.net

економічної кризи, погіршення соціально-економічного становища в окремих країнах-членах ЄС, криза євро, поширення хвилі євроскептицизму, активізація міграційного руху та ін.) вимагають дослідження перспектив подальшого розвитку Європейського Союзу та ризиків, які постають перед існуванням європейського проекту. За таких умов важливим завданням є вивчення та аналіз процесів, які відбуваються у Європейському Союзі, адже їх розвиток безпосередньо стосується і майбутнього України, її євроінтеграційних перспектив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми розвитку Європейського Союзу перебувають у центрі уваги зарубіжних та українських аналітиків та науковців. Серед праць, які стосуються кризового стану ЄС та окремих проблемних аспектів (безпеки, міграції) можна виділити дослідження К. Бьотгер, Г. Фалкнер, Ф. Траунера, коментарі С. Волта. Вплив кризових тенденцій у ЄС на європейські перспективи України аналізують експерти українських незалежних дослідницьких центрів: наприклад, Фонду демократичних ініціатив ім. І. Кучеріва, Інституту стратегічних досліджень «Нова Україна» та ін. Джерельна база дослідження включає також офіційні дані з сайтів Єврокомісії та Евростат.

Метою статті є аналіз кризових тенденцій і проблем, які існують в Європейському Союзі на сучасному етапі розвитку та їх впливу на характер взаємовідносин між Україною та ЄС. Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**:

- з'ясувати особливості поточної ситуації в Європейському Союзі та існуючі кризові і дезінтеграційні тенденції;
- охарактеризувати основні виклики та проблеми, що постають перед ЄС та можливі шляхи їх вирішення;
- проаналізувати можливий вплив кризових явищ у ЄС на розвиток відносин між Україною та ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єднана Європа є одним з унікальних геополітичних і соціальних проектів сучасності. Євросоюз – система, що динамічно розвивається і претендує на роль глобального центру сили. ЄС, що першопочатково утворився як об'єднання локальних ринків окремих європейських країн в єдиний ринок зі свободою переміщення товарів, послуг, капіталу і робочої сили, досить швидко перетворився в геополітичний проект. ЄС вдалося сформувати наднаціональні інститути і право, Парламент, Центральний банк, Суд, Ряду міністрів, загальний бюджет і валюту. Євроінтеграція стала потужним стимулом економічного зростання, сприяла прискоренню науково-технічного прогресу та підвищенню конкурентоспроможності країн-членів на світових ринках.

Втім, сказане не означає, що Євросоюз не відчуває труднощів. Навпаки, початок ХХІ ст. став для ЄС непростим етапом у його історичному розвитку, позначившись багатьма суперечливими явищами і процесами. Здійснивши у 2004 р. найбільш масштабне у своїй історії розширення, Європейський Союз постав перед серйозними інституційними проблемами. Накладають чіткий відбиток на життя ЄС і випробовують його на міцність нинішні економічні реалії. Європа зіткнулась із системними викликами для своєї безпеки. Посилюються конфлікти інтересів всередині ЄС, які актуалізують ризики дезінтеграції. Перспективи європейського проекту у часовому горизонті наступних 10-15 років критично залежать від політичної спроможності інституцій ЄС – наднаціональних та представницьких органів ЄС – знайти адекватні відповіді на численні нові і старі кризи, зберігаючи при цьому базові засади європейської єдності та алгоритми делегування національного суверенітету на наднаціональний рівень керування спільнотою.

Історія ЄС дає багато прикладів його спроможності вирішувати проблеми та досягати поставлених цілей. Але специфіка поточного стану у тому, що механізми вирішення різних кризових явищ (економічних, політичних, безпекових) тепер все частіше суперечать один одному. Як наслідок, нездатність ЄС ефективно реагувати на ті чи інші кризи, посилює позиції євроскептиків².

Починаючи з 2009 р., коли фінансова криза, що почалася в США у 2008 р., струснула всю євросону, антикризове управління стало новою повсякденною реальністю Європи. Кризи одна за одною виникають в Європі, і схоже, що це не скоро закінчиться. Європа пережила фінансову кризу, грецьку кризу, безпекову кризу, пов'язану з подіями в Україні та конфронтацією Заходу

² Єрмолаєв, А., Клименко, І., Щербина, В., Денисенко, С. і Поляков, Л. (2016), Україна – ЄС: наступні двадцять п'ять років, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ, с.12.

із Росією, а починаючи з літа 2015 р. переживає міграційну кризу³. Враховуючи результати референдуму у Великобританії 23 червня 2016 р., на якому 51,9 % британців проголосували за вихід країни з ЄС («Brexit»), Європейський Союз опинився перед загрозою «кризи розколу». Вихід Британії однозначно похитнув імідж ЄС як беззаперечно привабливого об'єднання, до якого європейські країни завжди прагнули вступити. Крім того, існує ризик, що Brexit може спровокувати схожі ініціативи в інших країнах (Франція, Нідерланди, Данія), що створює реальну загрозу для подальшої єдності ЄС. Європейський Союз зіткнувся з ситуацією, яка досі не мала прецеденту і протягом наступних років буде зосереджений на вирішенні складнощів, пов'язаних із виходом Великобританії, реформуванням структури об'єднання, на що і будуть спрямовані основні інтелектуальні та фінансові ресурси. Brexit зумовив чергову політичну кризу в ЄС, а також безумовно, сильно вплине і на економіку.

Розглядаючи поточну ситуацію в Європейському Союзі, кризові тенденції, які можуть стати каталізаторами дезінтеграційних процесів, зарубіжні й вітчизняні науковці та аналітики загалом погоджуються, що ключовими проблемними сферами для ЄС є економіка, міграція, безпека. Не менш важливими, втім, є і поширення євроскептицизму та націоналізму, конфлікти національно-наднаціонального характеру, розбіжності та протиріччя між країнами⁴. Усі кризові явища у ЄС є тісно взаємопов'язаними і взаємозалежними, а пошук механізмів їх вирішення вимагає скоординованості та узгодженості дій країн-членів, чого, однак, наразі не завжди вдається досягти. А тому і прогнози щодо майбутнього ЄС чи збереження його у нинішньому вигляді не є оптимістичними. Так, наприклад, у прогнозі Американської приватної розвідувально-аналітичної компанії Stratfor на 2015-2025 рр. зазначається, що «ЄС наразі увійшов в кризу, яку не здатний вирішити, і інтенсивність якої продовжує посилюватися. Європейський Союз ніколи більше не повернеться до колишньої єдності, і якщо він вціліє, то в наступному десятилітті буде існувати в більш обмеженій і роздробленій формі»⁵. Розділились точки зору щодо майбутнього ЄС і після британського референдуму: так, Дж. Сорос вважає, що Brexit робить розпад ЄС практично незворотнім⁶, в той час як інші (наприклад, А. Умланд⁷) вбачають у ньому шанс для переосмислення європейського проекту та новий імпульс до інтеграції. Безперечно, зміни у Європейському Союзі будуть безпосередньо впливати і на формування його відносин із третіми країнами, зокрема і з Україною.

Далі спробуємо коротко охарактеризувати основні кризові тенденції, які характеризують сучасний стан розвитку Європейського Союзу.

Економічні проблеми. Світова фінансово-економічна криза 2008 р. призвела до негативних наслідків для економічного, а також політичного розвитку ЄС і знову привернула увагу до інституційної реформи в Євросоюзі та його майбутнього розвитку. На відміну від США, що швидко «згасили» полум'я фінансової кризи 2007-08 рр., Європейський Союз, пройшовши як мінімум ще через декілька криз, продовжує шукати ефективні рішення задля повернення спільноти на стійку траєкторію росту.

ЄС залишається у смузі невизначеності, в яку він потрапив за наслідками глобальної кризи. Усталеного динамічного зростання економіки поки що досягти не вдається. Так само не справ-

³ Fischer, J. (2016), «Europa neu erfinden», available at: www.project-syndicate.org/commentary/reinventing-europe-after-brexit-referendum-by-joschka-fischer-2016-05/german (accessed 17 November 2016).

⁴ Falkner, G. (2016), «The EU's current crisis and its policy effects: research design and comparative findings», *Journal of European Integration*, Vol.38, No.03, pp. 219-235; Fischer, J. (2016), «Europa neu erfinden», available at: www.project-syndicate.org/commentary/reinventing-europe-after-brexit-referendum-by-joschka-fischer-2016-05/german (accessed 17 February 2017); Handelsblatt (2015), «Die sechs großen Probleme der EU: Aus allen Ecken des Kontinents unter Beschuss» (2015), available at: www.handelsblatt.com/politik/international/die-sechs-grossen-probleme-der-eu-aus-allen-ecken-des-kontinents-unter-beschuss/12574482.html (accessed 17 November 2016); Єрмолаєв, А., Клименко, І., Щербина, В., Денисенко, С. і Поляков, Л. (2016), Україна – ЄС: наступні двадцять п'ять років, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ.

⁵ Decade Forecast: 2015-2025 (2015), Stratfor, available at: www.stratfor.com/sample/forecast/decade-forecast-2015-2025 (accessed 17 November 2016).

⁶ Soros, G. (2016), «Brexit and the Future of Europe», Project Syndicate, available at: www.project-syndicate.org/commentary/brexit-eu-disintegration-inevitable-by-george-soros-2016-06 (accessed November 2016).

⁷ Umland, A. (2016), «Why the Brexit May Be Good for European Integration», *Harvard International Review*, available at: <http://hir.harvard.edu/brexit-will-good-european-integration/> (accessed 17 November 2016).

джуються очікування поступового вирівнювання розвитку та подолання розривів у конкурентоздатності між різними країнами ЄС. Асиметрія зберігається, а за певними показниками навіть зростає. Так, відносна стабільність економік країн-лідерів Німеччини, Великобританії, Польщі, дисонує з становищем в Італії та Фінляндії, Португалії, Іспанії, Греції⁸.

Серйозним викликом залишається проблема боргів. За даними Євростат, у 2015 р. державний борг країн ЄС-28 становив 85,2 %. У 16 з 28 країн ЄС він залишається суттєво вище 60 % ВВП⁹.

Екстремальні монетарні заходи, до яких вимушений був вдатися Європейський центральний банк на початку 2015 р., дещо зняли гостроту ситуації, що дозволило знизити ризики для фінансово-банківської системи та здешевити фінансові ресурси для урядів країн-членів. Надії на поживлення економічної активності та стимулювання реіндустріалізації економіки ЄС покладаються на новий інвестиційний механізм, запропонований Головою Європейської комісії Ж.-К. Юнкером – Європейський фонд стратегічних інвестицій обсягом більше 300 млрд. євро, створений у липні 2015 р. Втім, щоб добитись необхідного ефекту, керівництву ЄС доведеться переконати інвесторів у перспективності довгострокових капіталовкладень в Європу¹⁰.

На тлі нестабільної економічної ситуації накопичуються соціальні проблеми. Ключовим фактором ризику залишається високий рівень безробіття, особливо серед європейської молоді. У Греції та Іспанії рівень безробіття за підсумками 2015 р. перевищував 20 % (24,9 % і 22,1 % відповідно), в тому числі серед молоді (віком до 25 р.) більше 50 %. Високий рівень безробіття також спостерігається у Португалії – 12,6 %, Італії – 11,9 %, Хорватії – 16,3 %¹¹. Проблемою ЄС також стає значне соціальне розшарування як в суспільствах окремих країн-членів, так і поміж різними країнами Союзу. Так, розрив у рівні мінімальної заробітної плати між окремими країнами-членами ЄС подекуди складає 5 і більше раз. Наприклад, мінімальна заробітна платня (на 1 січня 2017 р.) в Болгарії складає 235 євро, Естонії – 470 євро, тоді як у Бельгії та Нідерландах – більше 1500 євро¹². Симптоматично, що поряд із відносно закономірним розривом у соціальному розвитку між старими та новими членами ЄС в Союзі починає відтворюватись і інший – між Північчю та Півднем, із всіма відповідними суспільно-політичними наслідками. Окремо слід відмітити, що з часом ці диспропорції зберігаються, вирівнювання рівня життя не відбувається.

Влітку 2015 р. країни-члени ЄС нарешті сформували спільну позицію щодо причин кризи економіки ЄС та задекларували наявність консенсусу по пакету необхідних структурних реформ Євросоюзу. Відповідно, пріоритетними реформами у економічній сфері мають стати податково-бюджетна та банківська, а також ринок праці та сфера загальноєвропейського управління економікою. Формулюючи порядок денний щодо подолання кризи та відкладаючи дату початку реформування на період 2017-2025 рр., європейські лідери фактично визнали інституційну слабкість спільноти у протистоянні кризі¹³. Під сумнів поставлена ідея життєспроможності монетарного союзу. Зона євро мала генерувати економічну конвергенцію, політичне зближення та укріплення європейської ідентичності. Натомість економічні відмінності між країнами збільшуються, наростає дезінтеграція у співдружностях, посилюється націоналізм. Втримати Євросоюз від розпаду можуть тільки єдність і радикальність змін, адже половинчасті реформування, як у випадку з захистом Греції від дефолту, тільки відкладають необхідні трансформації

⁸ Єрмолаєв, А., Денисенко, С., Клименко, І. (2015), Європейська політика України: нові виклики та нові відповіді. Аналітична доповідь, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ, с.4-5.

⁹ Eurostat (2015), General government gross debt – annual data, Eurostat, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1> (accessed 17 November 2016).

¹⁰ European Commission (2016), European Fund for Strategic Investments, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/funding/efsi/index_en.htm (accessed 17 November 2016).

¹¹ Eurostat (2016), Unemployment rate by sex and age – annual average, %, Eurostat, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/une_rt_a (accessed 15 December 2016).

¹² Eurostat (2017), Minimum wage statistics, Eurostat, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics (accessed 17 November 2016).

¹³ European Commission (2015), The Five President's Report: Completing Europe's Economic and Monetary Union, European Commission, Brussels, available at: https://ec.europa.eu/priorities/sites/beta-political/files/5-presidents-report_en.pdf (accessed 17 November 2016).

та ускладнюють їх імплементацію. Основною метою ЄС протягом наступних років має бути завершення фіскального та фінансового союзу із паралельним вирішенням інших структурних проблем у сферах соціальної політики та ринку праці. Варто зауважити, що виконавчі структури ЄС вже підготували та здебільшого презентували пакети структурних реформ, проте їх політичне схвалення гальмується та відкладається на невизначену перспективу¹⁴.

Міграційна криза. У 2015 р. різко загострилась проблема нелегальної міграції. На тлі збільшення кількості та інтенсивності регіональних конфліктів, зокрема на Близькому Сході, у країнах Середземномор'я, потік нелегальних мігрантів та шукачів притулку до ЄС різко збільшився, даний феномен отримав назву «європейська міграційна криза». Особливо потерпають від мігрантів країни Півдня Євросоюзу. За даними Євростат, кількість шукачів притулку у 2015 р. становила 1 321 600 осіб, у 2016 р. – незначно зменшилась (1 026 785 осіб). Основними країнами-реципієнтами біженців в ЄС стали Німеччина, Швеція, Італія, Франція та Угорщина, в яких було зареєстровано 91 % від усіх заявок¹⁵.

Міграційна криза, яка спалахнула в результаті цього стрімко наростаючого потоку біженців, породжує серйозні виклики у засадничих сферах Європейського проекту і відчутно впливає на внутрішньополітичну та соціально-економічну ситуацію в самому ЄС. Основною проблемою, викликаною мігрантами, є не вплив мігрантів, а відсутність солідарності задля прийняття спільних правил вирішення проблем з їх розселенням¹⁶. Так, наприклад, ЄС розробив принцип квотного розподілу мігрантів. Комісія поставила амбітну мету зробити участь у програмі переміщення обов'язковою для всіх країн-членів. Втім, дана ініціатива наштовхнулася на неприйняття. Показовим є приклад Польщі, яка наполягає взяти до уваги гуманітарне навантаження на країну, що виникло у зв'язку з подіями на сході України. Досить вороже до проекту поставилися Угорщина та Великобританія, які відмовилися приймати мігрантів. Із закликами до додаткових консультацій виступили Франція, країни Балтії, Чехія та Словаччина¹⁷.

Значний приток мігрантів також створює серйозне фінансове навантаження на країни ЄС: в 2015 р. на вирішення проблем міграції Єврокомісія виділила 2,4 млрд. євро і, вочевидь, ці витрати будуть зростати. Фінансування передбачене на 2014-2020 рр. та виділятиметься з двох фондів – з питань надання притулку, міграції та інтеграції, та з питань внутрішньої безпеки¹⁸.

Після перших міграційних хвиль деякі транзитні країни почали обмежувати потоки мігрантів через свої кордони. Ці обмеження можуть дещо затримати потоки мігрантів у балканських країнах, але також підштовхнути пошук альтернативних транзитних коридорів через Литву, Польщу, Молдову, Україну і Білорусь до Німеччини чи скандинавських країн, таких як Фінляндія. Таким чином, обмежувальні міграційні заходи наразі можуть дати короткотерміновий ефект, але у довгостроковій перспективі потребуватимуть більш комплексних та згуртованих політик країн-членів ЄС¹⁹. Наразі правом відновлення прикордонного контролю на певний період (6 місяців) за Шенгенським кодексом вже скористалися 8 країн-членів (серед яких Угорщина, Австрія, Німеччина, Бельгія)²⁰. Як наслідок, масовий вплив мігрантів загрожує існуван-

¹⁴ Єрмолаєв, А., Клименко, І., Щербина, В., Денисенко, С. і Поляков, Л. (2016), Україна – ЄС: наступні двадцять п'ять років, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ, с.13-14.

¹⁵ Eurostat (2017), Asylum and first time asylum applicants - annual aggregated data, Eurostat, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00191&plugin=1> (accessed 17 February 2017).

¹⁶ Trauner, F. (2016), «Asylum policy: the EU's 'crises' and the looming policy regime failure», *Journal of European Integration*, Vol.38, No.3, pp. 319-320.

¹⁷ Солодько, А. і Фітисова, А. (2016), «Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики», Аналітичний центр CEDOS, режим доступу: www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky (дата перегляду 17 November 2016).

¹⁸ European Commission (2015), Managing migration and financing a safer and more secure Europe: €2.4 billion to support Member States, European Commission, Brussels, available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5483_en.htm (accessed 17 November 2016).

¹⁹ Єрмолаєв, А., Клименко, І., Щербина, В., Денисенко, С. і Поляков, Л. (2016), Україна – ЄС: наступні двадцять п'ять років, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ, с.14.

²⁰ European Commission (2016), Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen/reintroduction-border-control/docs/ms_notifications_reintroduction_of_border_control_en.pdf (accessed 15 December 2016).

ню Шенгенської угоди, а протиріччя між країнами ЄС щодо розселення мігрантів поглиблюють розкол в ЄС.

Водночас стало зрозуміло, що в умовах економічних проблем ЄС нездатний увібрати в себе такий потік мігрантів. Необхідних ресурсів та можливостей для адаптації та утримання нових переселенців країни ЄС не мають. Навіть тимчасове перебування мігрантів в країнах Європи веде до істотного зростання соціального напруження. Особливою проблемою може стати додатковий тиск прибулих біженців на ринок праці в європейських країнах, що, у свою чергу, може посилити проблему безробіття ще більшою мірою, ніж вона актуалізована сьогодні. Таким чином, нинішня проблема динамічного зростання кількості біженців в ЄС може стати причиною відчутного зростання громадського невдоволення, що пов'язується з мігрантами, на чому неодмінно спекулюватимуть у своїх політичних цілях партії праворадикального і націоналістичного спрямування²¹.

Можна підсумувати, що спроби інституцій ЄС взяти під контроль потік біженців і мігрантів виявили критичну неспроможність органів співтовариства вирішити проблеми комплексно, але не зачіпаючи інші ключові аспекти європейської інтеграції. ЄС потребує консенсусу для відходу від пошуку ситуативних рішень і вироблення довгострокової стратегії спільної міграційної політики на основі солідарності, відповідальності й людяності, підвищення безпеки зовнішніх кордонів ЄС і активізації співпраці з країнами, звідки походять біженці.

Євроскептицизм. В умовах нестабільної соціально-економічної ситуації, напливу мігрантів, зростання суспільно-політичного напруження, новою тенденцією у політичному житті країн Європи стало зростання електоральної підтримки «євроскептиків» та нових лівих (здебільшого соціал-популістів). Серед найбільш впливових можна відмітити французький «Національний фронт», грецьку «СІРІЗА» або іспанський «Podemos», угорські «Fidesz» та «Jobbik».

Тривожні тенденції підтвердили і вибори до Європарламенту, які відбулися 22–25 травня 2014 р. І хоча з огляду на партійний розподіл революційних змін не сталося: провідні позиції зберегли Європейська народна партія та соціалісти, а ліберали, крайні ліві та зелені набрали сумарно близько чверті голосів, але справжнім сюрпризом, хоча й прогнозованим, став успіх націоналістів, крайніх правих, популістів і євроскептиків. Зокрема, євроскептичні «Народний фронт» у Франції та Партія незалежності Сполученого Королівства у Британії випередили своїх конкурентів під час національного голосування і стали найбільшими групами євродепутатів відповідних країн. Як наслідок, у Європарламенті 8-го скликання існує фракція «Європа свободи та прямої демократії», яка об'єднує 46 депутатів-євроскептиків²².

Євроскептицизм є природною реакцією європейських національних суспільств на кризу європейського інтеграційного проекту. Його проявами є ксенофобія як реакція на міграційну політику, спрямована передусім проти мусульман; зміцнення ультраправих («Національний фронт» у Франції) та ультралівих (СІРІЗА у Греції) політичних рухів як реакція на економічну політику, наслідком якої стало поглиблення соціальної нерівності. Спостерігається зростання популярності право-популістської партії «Альтернатива для Німеччини» та, відповідно, і євроскептицизму, і в ключовій для ЄС країні – Німеччині²³.

«Євроскептичні» сили активно підтримуються Росією і використовуються для організації та впливу на позиції європейських країн в плані їх ставлення до РФ та України, а також для провокування напруженості як всередині Європейського Союзу, так і між США та ЄС²⁴.

Виклики безпеки. Оскільки ЄС будувався як, насамперед, економічний проект, без врахування необхідності протидії військовим загрозам та іншим безпековим викликам, а основні фу-

²¹ Кермач, Р. (2015), «Проблема біженців в ЄС: довгострокові наслідки нового виклику», Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, режим доступу: <http://dif.org.ua/article/problema-bizhentsiv-v-es-dovgostrokovi-naslidki-novogo-vikliku> (дата перегляду 17 November 2016).

²² Europäisches Parlament (2015) Offizielle Seite des Europaparlaments zur Europawahl 2014, Europäisches Parlament, available at: <http://www.europarl.europa.eu/elections-2014/de> (accessed 15 December 2016).

²³ Die Welt (2016), «AfD klettert weiter in den Umfragen und erreicht Rekordhoch», Die Welt, available at: www.welt.de/politik/deutschland/article155136998/AfD-klettert-weiter-in-den-Umfragen-und-erreicht-Rekordhoch.html (accessed 17 November 2016)

²⁴ «Чи слід очікувати змін на «Західному фронті»?», Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел», режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/zap-front/> (дата перегляду 17 листопада 2017).

нкції у цій сфері традиційно були віднесені до компетенції НАТО, то саме тому зараз ЄС не має адекватних відповідей на цілу низку викликів та загроз, що загострилися внаслідок дії чинників глобальної кризи. Передусім, це поширення тероризму (зокрема, і релігійного), екстремістських рухів, воєнних викликів (Україна, Північна Африка, Близький Схід), проблеми, породжені міграцією.

Структури НАТО, що довгий час була основною оборонною ініціативою для Європи, можуть лише обмежено ефективно реагувати на проблеми біженців, зокрема, шляхом проведення операцій протидії нелегальному перевезенню мігрантів.

Також обмежені можливості НАТО у реагуванні на виклики тероризму та породжені ними соціальні збурення у країнах Європи. Терористичні атаки, що мали місце у Франції, Бельгії, Німеччині у 2015 – 2016 рр., засвідчили необхідність пошуку нових механізмів попередження подібних загроз. Вочевидь, такі механізми можуть бути знайдені на рівні ЄС, де актуалізувались дискусії щодо посилення режиму зовнішніх кордонів через створення європейської прикордонної служби та антитерористичного бюро. Створення цих служб надало б можливість обмежити потрапляння у країни ЄС нелегальних мігрантів, знизити ризики потрапляння терористів до країн ЄС і, разом із тим, істотно зняти рівень політичного напруження між країнами ЄС.

Найбільш небезпечними є військові ризики безпосередньо на європейському континенті, пов'язані із російською збройною агресією та анексією Криму, наслідком яких є руйнування системи забезпечення безпеки в Європі. Ці ризики потребують колективної відповіді, але на сьогодні ЄС не має відповідних інститутів. Декларації окремих провідників ЄС щодо створення Європейської армії більше виглядають черговою спробою видати бажане за дійсне, і найближчим часом перспективи не мають. Це є одночасно політичною, фінансовою та організаційною проблемою, що потребуватиме консенсусу та значних зусиль країн-членів. Прийняття спільних рішень у ЄС і до цього часу було проблематичним, а тим більше в умовах послаблення національних економік. Нині проблема недостатнього фінансування європейськими країнами власних потреб оборони та безпеки стала вже хронічною для країн-членів ЄС і актуалізувалася на фоні російсько-українського конфлікту²⁵.

Російська агресія стала викликом для спільної зовнішньої політики ЄС, зокрема висвітлила неефективність і квалітет, притаманну Європейській політиці сусідства, яка виявилася неспроможною попередити та пом'якшити ризики для Європи як на середземноморському, так і на східноєвропейському напрямках. Нові міжнародні реалії стимулюють Європу до прискорення процесів формування власної політики безпеки і оборони, перегляду та розробки нової редакції Європейської стратегії безпеки із формулюванням чітких цілей та інтересів ЄС, зокрема і в регіоні Східної Європи²⁶.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу основних тенденцій розвитку Європейського Союзу на сучасному етапі, можна стверджувати, що наразі він перебуває у кризовому стані і знаходиться перед серйозними викликами та загрозами у різних сферах, від здатності відповісти на які буде залежати майбутнє Об'єднаної Європи. Безумовно зрозуміло, що характер відносин Україна-ЄС також значною мірою визначається ситуацією у самому Європейському Союзі.

Ураховуючи проаналізовані проблеми ЄС на сучасному етапі та однозначно невизначені перспективи його розвитку в майбутньому внаслідок спроб подолання економічної, міграційної, безпекової та інших криз, можна зробити висновки щодо впливу існуючої ситуації на відносини Україна – ЄС. Безперечно, зосередженість ЄС на власних «внутрішньоєвропейських» проблемах відволікає увагу від зовнішньої політики, зокрема відносин із третіми країнами, й Україною в тому числі, і не сприяє поглибленню цих відносин, може спричинити недостатність чи обмеження фінансування певних проектів чи ініціатив ЄС.

Слід брати до уваги, що посилення євроскептичних та радикальних тенденцій у самому ЄС, зниження рівня суспільної толерантності в контексті міграційних проблем, неоднозначність ставлення національних політичних еліт щодо цього створюють фокус сприйняття євроінтегра-

²⁵ Єрмолаєв, А., Денисенко, С., Клименко, І. (2015), Європейська політика України: нові виклики та нові відповіді. Аналітична доповідь, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ, с.19.

²⁶ Böttger, K. (2014), «Auf dem sicherheitspolitischen Auge blind: Die EU-Außenpolitik angesichts der Ukraine-Krise: Zustand und Entwicklungsoptionen», Integration, Vol.2, S. 105-108.

ційних зусиль України як можливого додаткового чинника європейської дезінтеграції в процесі боротьби Європи із новими історичними викликами.

Водночас, «українське питання» залишається складовою «безпекової кризи» ЄС та чинником, який зумовлює розбіжності та суперечки серед країн-членів, які можуть вести до розколу. Саме в контексті «українського питання» ЄС зіткнувся із проблемою визначення своєї стратегії у Східній Європі, перспектив відносин із Росією. Досягнута єдність членів ЄС щодо санкцій проти Росії, солідарна підтримка України могли б виявитися важливими чинниками зміцнення єдності всередині цього інтеграційного об'єднання, кроком на шляху створення реальної спільної зовнішньої політики ЄС, а тому у цьому контексті співпраця з Україною та допомога їй у проведенні успішних реформ залишаються важливими для ЄС.

За обставин, що складаються, перспективи швидкої євроінтеграції України є малоймовірними. Гальмуючими факторами виступають, насамперед, недостатні темпи внутрішніх реформ, економічні негаразди в Україні, умови конфлікту з Росією та невизначеного становища на сході країни. Втім, слід розуміти, що хоча успішність євроінтеграційної стратегії України більше залежить від неї самої, ніж від Євросоюзу, але значною мірою на характер відносин між Україною та ЄС впливатиме і те, як і коли Європейський Союз подолає негативні наслідки усіх останніх криз та як він буде розвиватися у майбутньому.

Список джерел

1. Böttger, K. (2014), «Auf dem sicherheitspolitischen Auge blind: Die EU-Außenpolitik angesichts der Ukraine-Krise: Zustand und Entwicklungsoptionen», *Integration*, Vol.2, S. 95-108.
2. Decade Forecast: 2015-2025 (2015), Stratfor, available at: www.stratfor.com/sample/forecast/decade-forecast-2015-2025 (accessed 17 November 2016).
3. Die Welt (2016), «AfD klettert weiter in den Umfragen und erreicht Rekordhoch», *Die Welt*, available at: www.welt.de/politik/deutschland/article155136998/AfD-klettert-weiter-in-den-Umfragen-und-erreicht-Rekordhoch.html (accessed 17 November 2016).
4. Europäisches Parlament (2015) Offizielle Seite des Europaparlaments zur Europawahl 2014, Europäisches Parlament, available at: <http://www.europarl.europa.eu/elections-2014/de> (accessed 15 December 2016).
5. European Commission (2015), Managing migration and financing a safer and more secure Europe: €2.4 billion to support Member States, European Commission, Brussels, available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5483_en.htm (accessed 17 November 2016).
6. European Commission (2015), The Five President's Report: Completing Europe's Economic and Monetary Union, European Commission, Brussels, available at: https://ec.europa.eu/priorities/sites/beta-political/files/5-presidents-report_en.pdf (accessed 17 November 2016).
7. European Commission (2016), European Fund for Strategic Investments, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/funding/efsi/index_en.htm (accessed 17 November 2016).
8. European Commission (2016), Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen/reintroduction-border-control/docs/ms_notifications_-_reintroduction_of_border_control_en.pdf (accessed 15 December 2016).
9. Eurostat (2015), General government gross debt – annual data, Eurostat, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1> (accessed 17 November 2016).
10. Eurostat (2016), Unemployment rate by sex and age - annual average, %, Eurostat, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/une_rt_a (accessed 15 December 2016).
11. Eurostat (2017), Asylum and first time asylum applicants - annual aggregated data, Eurostat, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00191&plugin=1> (accessed 17 November 2016).
12. Eurostat (2017), Minimum wage statistics, Eurostat, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics (accessed 17 November 2016).
13. Falkner, G. (2016), «The EU's current crisis and its policy effects: research design and comparative findings», *Journal of European Integration*, Vol.38, No.03, pp. 219-235.

14. Fischer, J. (2016), «Europa neu erfinden», available at: www.project-syndicate.org/commentary/reinventing-europe-after-brexit-referendum-by-joschka-fischer-2016-05/german (accessed 17 November 2016).
15. Handelsblatt (2015), «Die sechs großen Probleme der EU: Aus allen Ecken des Kontinents unter Beschuss» (2015), available at: www.handelsblatt.com/politik/international/die-sechs-grossen-probleme-der-eu-aus-allen-ecken-des-kontinents-unter-beschuss/12574482.html (accessed 17 November 2016).
16. Soros, G. (2016), «Brexit and the Future of Europe», Project Syndicate, available at: www.project-syndicate.org/commentary/brexit-eu-disintegration-inevitable-by-george-soros-2016-06 (accessed 17 November 2016).
17. Trauner, F. (2016), «Asylum policy: the EU's 'crises' and the looming policy regime failure», *Journal of European Integration*, Vol.38, No.3, pp. 311-325.
18. Umland, A. (2016), «Why the Brexit May Be Good for European Integration», *Harvard International Review*, available at: <http://hir.harvard.edu/brexit-will-good-european-integration/> (accessed 17 November 2016).
19. Walt, S. (2015), «Does Europe Have a Future?», *Foreign Policy*, available at: <http://foreignpolicy.com/2015/07/16/does-europe-have-a-future-stephen-walt-testimony-house-foreign-affairs-committee/> (accessed 17 November 2016).
20. Єрмолаєв, А., Денисенко, С., Клименко, І. (2015), *Європейська політика України: нові виклики та нові відповіді. Аналітична доповідь*, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ.
21. Єрмолаєв, А., Клименко, І., Щербина, В., Денисенко, С. і Поляков, Л. (2016), *Україна – ЄС: наступні двадцять п'ять років*, Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», Київ.
22. Кермач, Р. (2015), «Проблема біженців в ЄС: довгострокові наслідки нового виклику», Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, режим доступу: <http://dif.org.ua/article/problema-bizhentsiv-v-es-dovgostrokovyi-naslidki-novogo-vikliku> (дата перегляду 17 листопада 2016).
23. Солодько, А. і Фітисова, А. (2016), «Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики», Аналітичний центр CEDOS, режим доступу: www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kriza-v-es-statystyka-ta-analiz-polityky (дата перегляду 17 листопада 2016).
24. «Чи слід очікувати змін на «Західному фронті»?», Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел», режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/zap-front/> (дата перегляду 17 листопада 2016).

References

1. Böttger, K. (2014), «Auf dem sicherheitspolitischen Auge blind: Die EU-Außenpolitik angesichts der Ukraine-Krise: Zustand und Entwicklungsoptionen», *Integration*, Vol.2, S. 95-108.
2. Decade Forecast: 2015-2025 (2015), Stratfor, available at: www.stratfor.com/sample/forecast/decade-forecast-2015-2025 (accessed 17 November 2016).
3. Die Welt (2016), «AfD klettert weiter in den Umfragen und erreicht Rekordhoch», *Die Welt*, available at: www.welt.de/politik/deutschland/article155136998/AfD-klettert-weiter-in-den-Umfragen-und-erreicht-Rekordhoch.html (accessed 17 November 2016).
4. Europäisches Parlament (2015) Offizielle Seite des Europaparlaments zur Europawahl 2014, Europäisches Parlament, available at: <http://www.europarl.europa.eu/elections-2014/de> (accessed 15 December 2016).
5. European Commission (2015), *Managing migration and financing a safer and more secure Europe: €2.4 billion to support Member States*, European Commission, Brussels, available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5483_en.htm (accessed 17 November 2016).
6. European Commission (2015), *The Five President's Report: Completing Europe's Economic and Monetary Union*, European Commission, Brussels, available at: https://ec.europa.eu/priorities/sites/beta-political/files/5-presidents-report_en.pdf (accessed 17 November 2016).
7. European Commission (2016), *European Fund for Strategic Investments*, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/funding/efsi/index_en.htm (accessed 17 November 2016).

8. European Commission (2016), Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders, European Commission, Brussels, available at: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen/reintroduction-border-control/docs/ms_notifications_-_reintroduction_of_border_control_en.pdf (accessed 15 December 2016).
9. Eurostat (2015), General government gross debt – annual data, Eurostat, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1> (accessed 17 November 2016).
10. Eurostat (2016), Unemployment rate by sex and age - annual average, %, Eurostat, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/une_rt_a (accessed 15 November 2016).
11. Eurostat (2017), Asylum and first time asylum applicants - annual aggregated data, Eurostat, available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00191&plugin=1> (accessed 17 November 2016).
12. Eurostat (2017), Minimum wage statistics, Eurostat, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics (accessed 17 November 2016).
13. Falkner, G. (2016), «The EU's current crisis and its policy effects: research design and comparative findings», *Journal of European Integration*, Vol.38, No.03, pp. 219-235.
14. Fischer, J. (2016), «Europa neu erfinden», available at: www.project-syndicate.org/commentary/reinventing-europe-after-brexite-referendum-by-joschka-fischer-2016-05/german (accessed 17 November 2016).
15. Handelsblatt (2015), «Die sechs großen Probleme der EU: Aus allen Ecken des Kontinents unter Beschuss» (2015), available at: www.handelsblatt.com/politik/international/die-sechs-grossen-probleme-der-eu-aus-allen-ecken-des-kontinents-unter-beschuss/12574482.html (accessed 17 November 2016).
16. Soros, G. (2016), «Brexit and the Future of Europe», Project Syndicate, available at: www.project-syndicate.org/commentary/brexit-eu-disintegration-inevitable-by-george-soros-2016-06 (accessed 17 November 2016).
17. Trauner, F. (2016), «Asylum policy: the EU's 'crises' and the looming policy regime failure», *Journal of European Integration*, Vol.38, No.3, pp. 311-325.
18. Umland, A. (2016), «Why the Brexit May Be Good for European Integration», *Harvard International Review*, available at: <http://hir.harvard.edu/brexit-will-good-european-integration/> (accessed 17 November 2016).
19. Walt, S. (2015), «Does Europe Have a Future?», *Foreign Policy*, available at: <http://foreignpolicy.com/2015/07/16/does-europe-have-a-future-stephen-walt-testimony-house-foreign-affairs-committee/> (accessed 17 November 2016).
20. Iermolaiev, A., Denysenko, S., Klymenko, I. (2015), *Yevropeiska polityka Ukrainy: novi vyklyky ta novi vidpovidi. Analychna dopovid*, Instytut stratehichnykh doslidzhen «Nova Ukraina», Kyiv.
21. Iermolaiev, A., Klymenko, I., Shcherbyna, V., Denysenko, S. i Poliakov, L. (2016), *Ukraina – YeS: nastupni dvadtsiat piat rokiv*, Instytut stratehichnykh doslidzhen «Nova Ukraina», Kyiv.
22. Kermach, R. (2015), «Problema bizhentsiv v YeS: dovgostrokovi naslidky novoho vyklyku», *Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva*, available at: <http://dif.org.ua/article/problema-bizhentsiv-v-es-dovgostrokovi-naslidki-novogo-vikliku> (accessed 17 November 2016).
23. Solodko, A. i Fitisova, A. (2016), «Mihratsiina kryza v YeS: statystyka ta analiz polityky», *Analychnyi tsentr CEDOS*, available at: www.cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky (accessed 17 November 2016).
24. «Chy slid ochikuvaty zmin na «Zakhidnomu fronti?»», *Nezaleznyi analychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzhen «Borysfen Intel»*, available at: <http://bintel.com.ua/uk/article/zap-front/> (accessed 17 November 2016).